

Средновековни структури и материали от Пловдив, „бул. „Цар Борис III Обединител“ № 65

Елена Божинова¹, Камен Станев²

¹ Регионален Археологически музей – Пловдив, пл. „Съединение“ № 1, Пловдив 4000;
elena.bozhinova@gmail.com

² Кирило-Методиевски научен център, Българска академия на науките, ул. „Московска“ № 13, София 1000;
kamen_stratiot@abv.bg

Medieval Structures and Artifacts from Plovdiv, 65 Tsar Boris III Obedinitel Blvd.

Elena Bozhinova¹, Kamen Stanev²

¹ Regional Archaeological Museum – Plovdiv, 1 Saedinenie Sq., 4000 Plovdiv, Bulgaria; elena.bozhinova@gmail.com

² Cyrillo-Methodius Research Center, Bulgarian Academy of Sciences, 13 Moskovska Str., 1000 Sofia, Bulgaria; kamen_stratiot@abv.bg

ABSTRACT

The site is located at the western foot of the Trihalmie locality (the Three Hills), outside the territory fortified during the Mediaeval period. The area has never been excavated before. These excavations were carried out as part of a construction project. However, a significant part of the archaeological remains found at the start of the project were removed by an excavator without recording any archaeological observations. Despite the significant destructions of the upper part of the archaeological layers and structures, the excavations allowed to study six pits in the lower part. One of the pits is dated back to the 11th century and the rest – to the second half of the 12th – the early 13th century. The yielded artefacts are similar to those yielded by contemporary structures excavated in other parts of the town of Plovdiv. For the first time, the artifacts found at the site provided archaeological evidence that this area had been occupied during the 11th – the early 13th century.

Key words: Middle Ages, Second Bulgarian Empire, Plovdiv, Urban archaeology

Обектът се намира в западното подножие на Небет тепе, в контактната зона между склона и равнината (обр. 1). В този район, въпреки активното строителство през съвременната епоха (особено през 50 – 70-те г. на XX в.)¹, до момента не са правени археологически проучвания. В парцелите непосредствено южно и северно от разглеждания тук има масивни, изградени през последните десетилетия сгради², чието построяване също не е било предхождано от археологическо проучване, въпреки, че попадат на територията на Архитектурно-археологическия резерват „Старинен Пловдив“.

През септември 2014 г. в РАМ – Пловдив постъпи сигнал, че на бул. „Цар Борис III“ № 65, се извършва изкопна дейност с багер. Парцелът попада в рамките на Архитектурно-археологи-

¹ Тогава е прокопан тунел под Стария град, прокаран широк булевард, при което западният склон на тепето е отрязан, два подлеза и жилищни сгради.

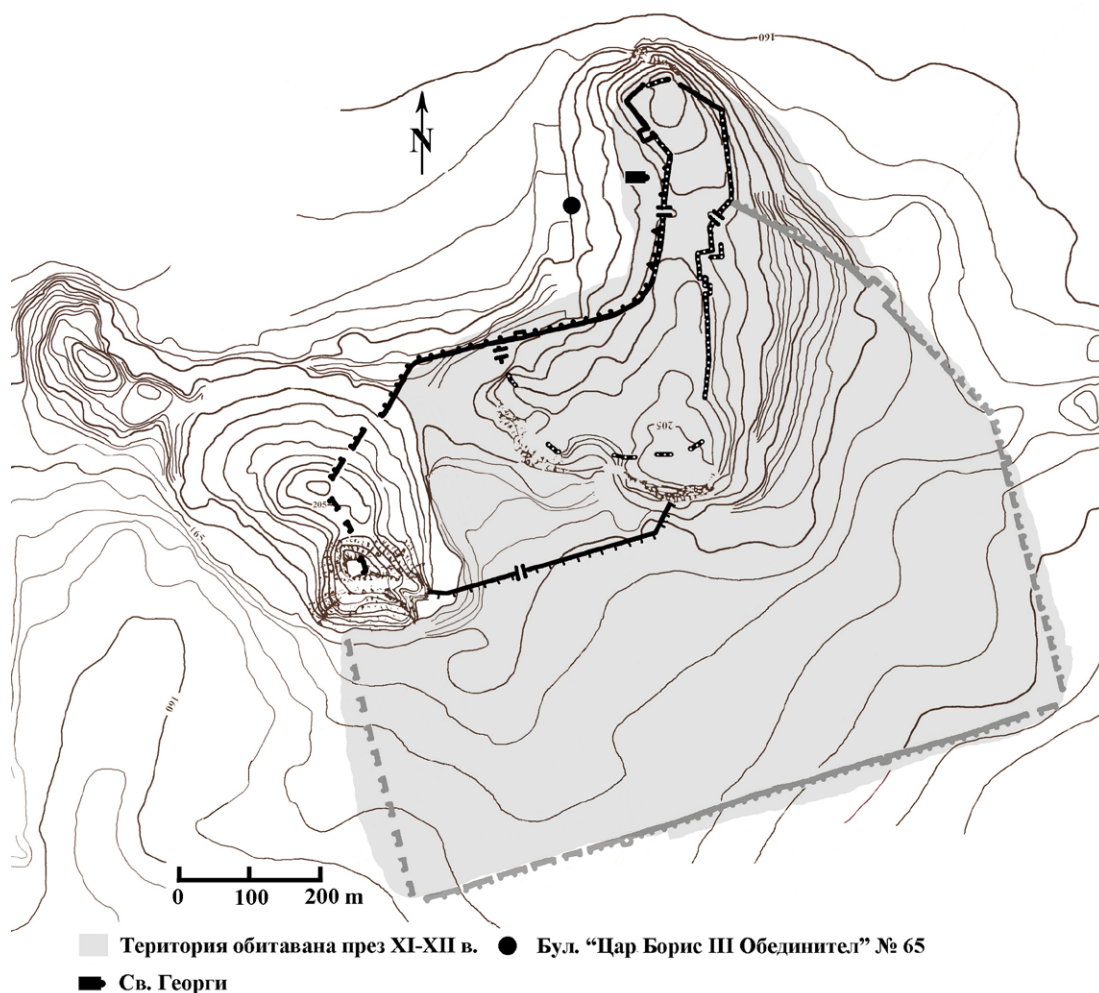
² Северната сграда е голяма възрожденска къща, възстановена през 80-те с масивна бетонна конструкция.

ческия резерват „Старинен Пловдив“ и съгласно нормативната уредба, строителството трябва да се предхожда от археологически проучвания, но музеят не е уведомен и инвеститорът е свалял склона до нивото на съвременния булевард и направил изкоп по източната и южната имотна граница. При посещението на обекта във връзка с подадения сигнал се констатира нарушен гроб покрит с керемиди в южния и керемидени деструкции от XII в. в източния шарп и отделно материали от бронзовата, елинистическата, средновековната и османската епохи в купчините накопана пръст. След намесата на Министерството на култура, изкопната дейност е прекратена и се премина към проучване на оцелялата част от обекта. През зимата на 2014 г. се извърши наблюдение във връзка с укрепването на съседните сгради, при което се установи стратиграфията на обекта (Божинова, Станев 2015, 202-204), а през 2015 г. се премина към цялостното му проучване (Божинова, Христова 2016, 248-252).

Общата проучена площ е 140 м², като се потвърди направената при наблюдението стратиграфия. Фактът, че склонът беше изгребан с багер преди започване на проучването и най-вече видимите високо в източния шарп средновековни деструкции, предполагаше, че средновековният пласт е напълно унищожен. Въпреки това, се оказа че са оцелели дъната на 6 ями от XI – началото на XIII в. (обр. 2 и 3). Ямите от своя страна нарушават некропол от IV в. Керамичният материал от Ями № 1 – 5 е напълно идентичен на този от ул. „Д-р Стоян Чомаков“ № 5 (Станев, Божинова 2014, 325-342) и затова ще бъдат спестени някои детайли около техниката на изработка, украса и препращане към паралели, тъй като това вече е направено. Същото се отнася и за средновековните керемиди, които се откриха в ями 2, 3, 4 и 5. Те са напълно идентични на публикуваните от ул. „Д-р Стоян Чомаков“ № 5 (Станев, Божинова 2014, 321, 350, обр. 21 1-2). На базата на битовата керамика и находките, Яма № 1 се датира в края на X – края на XI в., Яма № 2 – около средата на XII в., а Ями № 3, 4 и 5 във втората половина на XII – началото на XIII в. Откритата в Яма № 6 битова керамика, като форми е в традициите на втората половина на XII – началото XIII в., но рязко се отличава като вид на глината, изпичане и украса. Това позволява ямата да се постави след началото на XIII в., без да може за момента датата да се прецизира.

На 100 м североизточно от публикувания тук обект, във високата част на склона, непосредствено пред крепостната стена, се намира дн. арменска църква „Сурп Кеворк“, която преди това е била православна и се казвала „Св. Георги“ (обр. 1). Тя за пръв път се споменава във връзка с Вторият кръстоносен поход (1149 г.), като е изказана хипотезата, че около нея се е намирал и споменатият в същите извори латински квартал (Данчева-Василева 2009, 276-277). Тази хипотеза обаче трудно може да се приеме, тъй като за този латински квартал в извора се казва, че е „бург“, което в българския текст е преведено като крепост (Одон от Дьои 1965, 122). Към настоящия момент няма данни районът около църквата да е бил укрепяван, а и това трудно може да се очаква, тъй като тя е разположена само на няколко метра от крепостната стена на града. Въпреки, че според топографските особености, латинският бург явно е бил някъде другаде, а не в непосредствената околност на църквата „Св. Георги“, споменаването ѝ е предпоставка да се очаква обитаване в района. В подкрепа на това са данните от проучването, извършено през 2008 г. пред входа на самия църковен имот (Топалилов, Станев 2008, 401-404). Тук е констатирана идентична стратиграфска ситуация като тази на бул. „Цар Борис III Обединител“ № 65, а именно: късноантичен некропол, а през XI – XII в. теренът се застроява³. През 2015 г. се проучи и един малък парцел на 50 м южно от публикувания тук, като и на него са открити материали от този период (Мартинова-Кютова 2015, 579), а през 2016 г. непосредствено срещу него и на 40 м югоизточно от публикувания тук обект, се проучи още един малък парцел, на който се откри улична настилка и яма от втората половина на XII – началото на XIII в., като и тук се откриха гробове от Късната античност (Христова, Драганов 2017, 342-346). Споменатите три обекта – ул. „Турист“ № 2, ул. „Проф.

³ За съжаление средновековните структури са силно разбити от османски и по-късни вкопавания. Материалите от този период не са публикувани.

Обр. 1. Местоположение

Fig. 1. The location of the site

Крикор Азарян⁴ № 4 и 5, показват, че през XI – XII в. западният склон на Небет тепе е бил обитаван. Представеният тук обект на бул. „Цар Борис III Обединител“ № 65 е разположен в контактната зона между равнината и тепето⁴ и въпреки че е жестоко пострадал от изкопните дейности преди започването на разкопките, оцелелите следи показват активно обитаване. Това дава основание да се приеме, че през XI и особено XII в. е бил заселен не само западният склон на Небет тепе, но и равнинната част покрай него, с което представата ни за обитаваната територия в Пловдив през периода значително се увеличава (Топалилов, Станев, под печат).

За улеснение, тук ще се използват следните съкращения: В – височина, Ду – диаметър на устието, Дд – диаметър на дъното, Дм – максимален диаметър⁵.

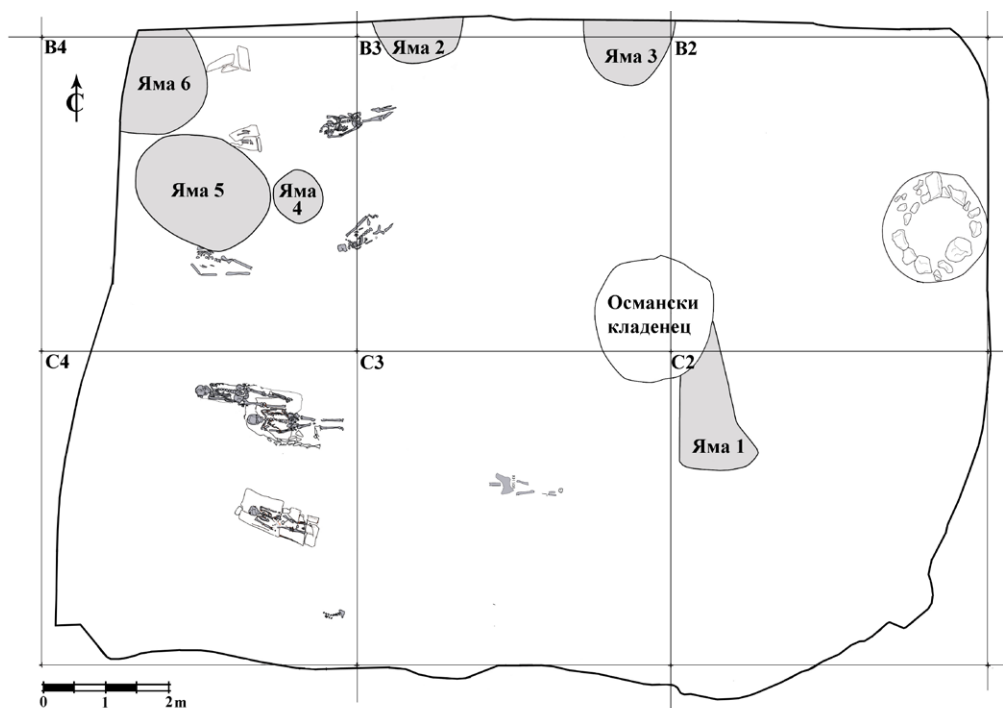
Яма № 1 (КН 402)⁶.

Представлява вкопаване, силно нарушено не само от изкопа с багер, но и от османски кладенец. Поради това нейните точни размери не успяха да се установят. Пластът над ямата се

⁴ Стерилът тук представлява дебел пласт от ерозираща скала е с много малка денивелация от изток на запад – приблизително 1 м на 10 м, което показва, че през древността проученият терен е бил всъщност в равната част непосредствено до склона на тепето, като с времето с отлагането на културните пластове склонът се е придвижил на запад.

⁵ В обработката на средновековната керамика участие взе и Рангел Златев.

⁶ КН – контекстен номер, под който е заведена дадената структура в полевата документация на обекта.

Обр. 2. План

Fig. 2. The plan of the site

състоеше от чакъл и набита пръст. Чакълът е насипан при изкопните работи, да не затъват машините в калта. В този пласт се откри средновековна керамика⁷ и три стъклени гривни, за които може да се предположи, че произлизат от разглежданата тук яма. Гривните са кръгли, сини, две от тях рисувани (обр. 5 1-3).

Битова керамика.

1. Ръчно колело. Фрагменти от две гърнета.

– Голямо гърне (обр. 5 4). Яйцевидна форма, къса шийка, извито навън устие, леко удебелен устиен ръб, отвътре с жлеб. Украса – горните две трети на тялото са плътно покрити с плитки прави линии. Кафява глина, примес на пясък, сив лом. Отвътре има следи от гребеновиден инструмент. Дъното е грапаво. В – 21 см, Ду – 18,5 см, Дд – 13, Дм – 23 см, като Дм е на 12,5 см над дъното, дебелина на стените: 4 – 7 мм. Най-близо е до Тип 1, профил В3 по класификацията на Б. Борисов (Борисов 2002, 25, обр. 5). Идентично гърне е публикувано от ул. „Д-р Стоян Чомаков“ № 5 в Пловдив (Станев, Божинова 2014, 326, 346, обр. 6 5).

– Голямо гърне с дръжка (обр. 5 5). В частта над дръжката е започвал пояс от прави връзани линии. Отвътре ясно изразени следи от гребеновиден инструмент. Червенокафява глина с примес на пясък. Макар и да не е запазен профил, фрагментът със сигурност може да бъде причислен към една характерна група големи гърнета, които се откриват и на други обекти в Пловдив. Като форма и украса (плътно покрито с прави линии) и техника (включително и следите от гребеновиден инструмент от вътрешната страна) те са идентични на останалите гърнета от периода, но се различават по това, че винаги са големи съдове и имат дръжки, а глината е винаги червенокафява. Фрагменти от такова гърне се откриха през 2016 г. в яма заедно с анонимен фолис клас С (Христева, Славкова 2017, 342).

2. Кръчно колело. Тази група е представена от гърнета, съдове за течности и капак.

– Малко гърне/чашка с дръжка (обр. 5 6). Сферично тяло, къса шийка, изправено нагоре

⁷ Керамиката от този компрометиран пласт не е представена тук.

високо, профилирано устие, заоблен устиен ръб, непосредствено под него слабо изразена релефна лента. За най-широката част е била захваната дръжка, от която е запазена само най-долната част. На срещуположната страна има нагар. Този нагар показва, че въпреки малките си размери, съдът е бил използван за приготвяне или претопляне на храна. Горната част от тялото е леко вълниста, долната е покрита с коси излъскани линии, като придънният ръб също е излъскан. Дъното е леко конкавно, рязано, периферията му излъскана. Бежова глина, малко пясък и органика, отделни частици шамот, в най-дебелите части сив лом. В – 9 см, Ду – 8 см, Дд – 5,6 см, Дм – 10,2 см, Дм е на 4,3 см над дъното, дебелина на стените: 3 – 5 мм. Такива гърнета са публикувани от Хасково (изработено на ръчно колело и датирано с монета на Василий II, Борисов 2002, 35, обр. 136, тип Г V Б и 238, № 18), Скала (Атанасов 1998, 256, табл. LVII 1, 3, 6) и Пловдив (Станев, Божинова 2014, 325, 346, обр. 6 2).

– Амфоровидна стомна (обр. 5.7). Висока конусовидна шия с леко дъговидно извити

навътрешни стени. Високо устие, отделено от шията с масивна релефна лента. Устието е удебелено и профилирано. Бежова глина с неголям примес на пясък, без ивица в лома. Ду – 12 см. Спада към тип АСІ по типологията на Б. Борисов (Борисов 2002, 126, обр. 100 д, 265, № 417). Идентично устие (разликата е само в заоблянето на устийния ръб) е открито в землянка от края на XI – началото на XII в. в Пловдив (Станев, Божинова 2014, 328, 348, обр. 11 13).

– Фрагменти от различни големи съдове за течности (обр. 5 8-10). Всички са с тъмнобежова до светлочервена, сравнително чиста глина, с малко пясък, отделни частици шамот и органика. Украса е от излъскани и врязани линии. При врязаните в единия случай има плътен пояс от 12 прави линии, а в другия широки прави врязани линии и две единични вълни.

– Съд с цедка (обр. 5 12). Запазена е само цедката – глинен кръг с диам. 3,6 см, отгоре изгладен, отдолу грапав. В него са пробити 7 дупки с диам. 0,5 см. За предназначението ѝ ясна представа дава фрагмент от съд открит при разкопки, проведени от И. Топалилов на ул. „Митрополит Панарет“ 27 (материалите от XI – XII в. не са публикувани). Той се намери в

Обр. 3. Снимка с означение на ямите

Fig. 3. A photo of the pits

Обр. 4. Яма № 4

Fig. 4. Pit № 4

яма от XI в. и представлява високо фуниевидно гърло от голям съд, което в горната си част има идентична цедка.

– Капак (обр. 5 11). Широка периферия, коничен център, завършващ с лещовиден връх. Покрай ръба на периферията – излъскана линия, от нея към центъра – радиални излъскани линии, в основата на конуса – слабо изразена релефна лента. Отдолу е рязан и частично излъскан, а тъгълът между периферията и конуса е скосен и излъскан. В – 12,5 см, Д – 24 см.

В източната периферия на османския кладенец, унищожил Яма № 1 се установи петно с идентични материали, за което с голяма степен на вероятност може да се приеме, че е част от ямата. Тук се откриха стъклена грива, синя рисувана (обр. 6 1), глинен биконичен прешлен (обр. 6 2), горна част на гърне на ръчно колело с идентични техника и украса на това от обр. 5.4, но профилът отговаря на Тип 1, профил А5, по класификацията на Б. Борисов (Борисов 2002, 25, обр. 5) и устие от гърне на крачно колело (обр. 6 4), почти идентично на това представено на обр. 5.6.

Яма № 2 (КН 214)

Централната и северна част от ямата е унищожена при направа на изкопа за укрепването. Запазена дълбочина – 0,3 м. Ямата е запълнена със сбита пръст, пепел, камъни, антични тухли, средновековни керемиди, животински кости и 2 тежести изработени от средновековни керемиди, като и двете не са пробити и са с диаметър съответно 4,5 и 9 см (обр. 7 1-2).

Битова керамика.

1. **Златиста ангоба.** Фрагменти от два съда. Гърло от малък съд за течности (обр. 7 3), бежова глина, примес на пясък и шамот. Средно голям съд за течности, запазени три фрагмента от стените (обр. 7 4), чиста бежова глина, отвътре сива. Отвън стените са плътно покрити с широки бразди, както и отвесни линии направени с пръст. Украсата от единични широки отвесни линии направени с пръст е характерна за съдовете със златиста ангоба и маслинено зелена глазура от XI в. Не е изключено да са преотложени.

2. **Червена ангоба** (обр. 7 5-7). Отделни фрагменти от различни съдове: стена от средно голям съд за течности, връх на капак, плоска дръжка, много малък фрагмент от профилирано устие и 4 фрагмента от стени от различни съдове. Върхът на капак има аналогия с откритите на ул. „Д-р Стоян Чомаков“ № 5 и от други места в Пловдив и района (Станев, Божинова 2014, 333, 355, обр. 38 10). Общото за всички е, че ангобата е много рядка, понякога трудно видима и изпадала. Освен ангоба има излъскани линии и прави врязани линии.

3. **Сграфито.** Фрагменти от 4 паници.

Fine stile – 2 паници.

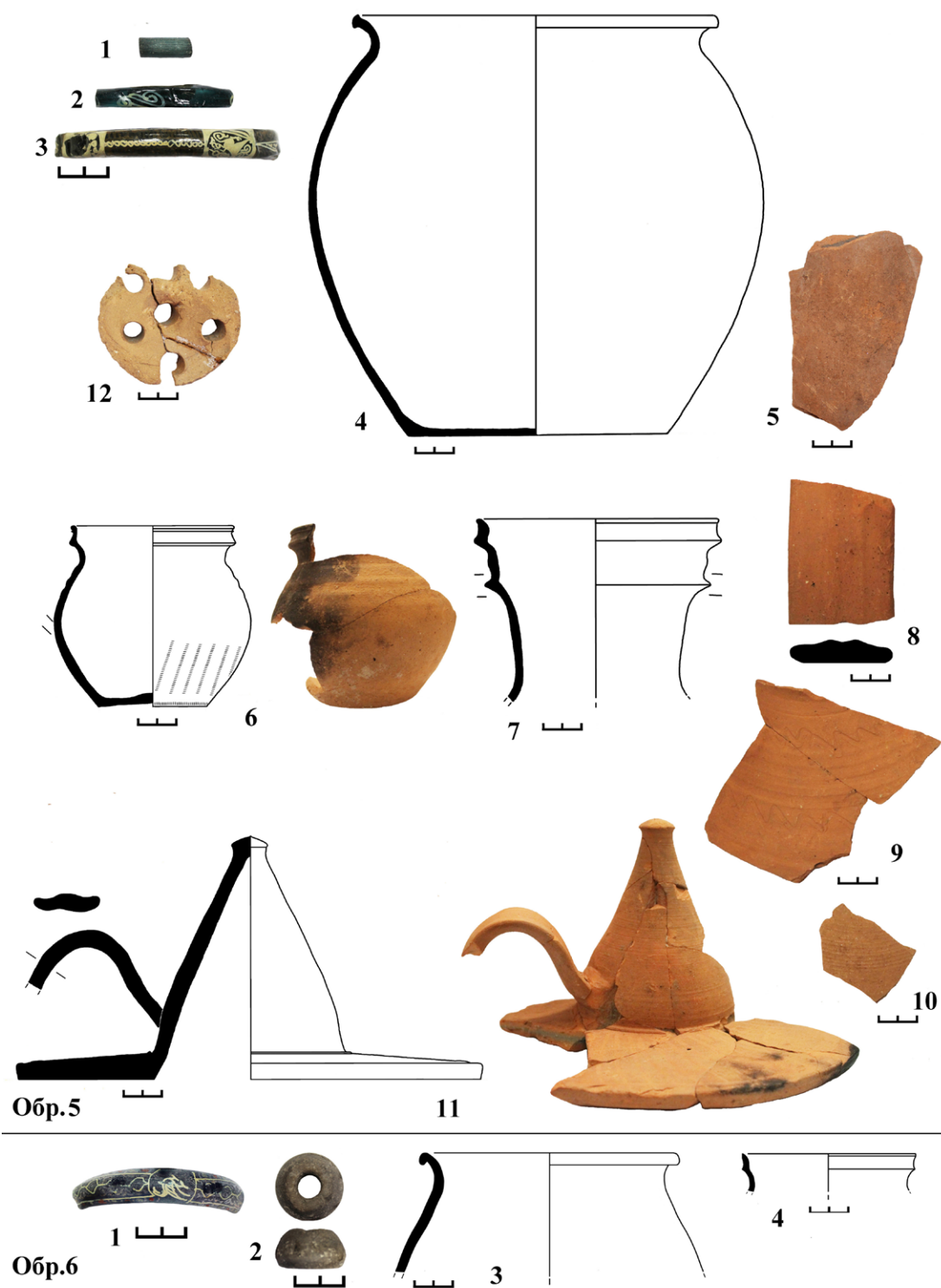
– Плитка паница (обр. 7 8). Висока отвесна периферия, заоблен устиен ръб, много ниско столче. Бяла ангоба, жълта глазура. В центъра – мистично животно, около него кръгъл пояс с куфически орнаменти. Отзад плътна бяла ангоба. Чиста червена глина. В – 4,6 см, Ду – 28 см. Като форма е тип П ХХХVI по типологията на Б. Борисов (Борисов 2002, 103-104, обр. 85 в, 258 № 357). Датира се различно: в Коринт – края на XI – началото на XII в., Атина – средата на XII в., Аргос и Тебес – втората половина на XII в., в Дядово – втората половина на XI в.

– 5 фрагмента, формата не може да се възстанови (обр. 7 11⁸). Бяла ангоба, жълта, леко зеленееща глазура. В центъра – гепард, над него пояс от две прави линии, между тях – два реда от обърнати „с“. В горната част – пояс от две прави, между тях – зигзаг със спираловиден орнамент. От външната страна е с много рядка ангоба. Ниско пръстеновидно столче. Светлочервена глина с примес на ситен пясък и отделни частици шамот.

Spiral stile – 2 паници.

– Горна част от конусовидна купа със заоблен устиен ръб (обр. 7 9). Бяла ангоба, много светлосзелена, неравномерна глазура. На 2 см под устието – пояс от две прави линии, меж-

⁸ Тъй като фрагментите са силно олющени, врязванията на представената тук снимка са подсилени на Adobe Photoshop.

Обр. 5. Материали от Яма № 1

Fig. 5. Artifacts yielded by pit № 1

Обр. 6. Материали вероятно от Яма № 1

Fig. 6. Artifacts probably yielded by pit № 1

ду тях – спирали. От външната страна е с ангоба и глазура има само покрай устието. Тъмно бежова глина, примес на ситен пясък. Ду 26 см. Тип П ХVІ по типологията на Б. Борисов (Борисов 2002, 92-93, обр. 70 в, 253, № 74). Датира се между края на ХІ и средата на ХІІ в.

– Дъно (обр. 7 10). Тъмнозелена неравномерна глазура с петна. В центъра има дупка от пергела, над него – пояс от две прави линии, между тях – спирали. От външната страна няма ангоба. Светлочервена глина с примес на пясък, вкл. и едър, глината е много груба.

4. Обикновена керамика на кратно колело. Фрагменти от различни съдове. Като техника и украса, типична за втората половина на ХІІ – началото на ХІІІ в.

Съдове за течности.

– Амфоровидна стомна (обр. 7 12). Висока, дъговидно извита навътре шия, изправено нагоре, наклонено навътре устие, заоблен устиян ръб. В горната и долна част на устието има по една дълбока врязана линия, между тях – единична вълна. Чиста тъмно бежова глина, сив лом. Ду – 12 см. Идентична форма, но с разлика в украсата е публикуван от ул. „Д-р Стоян Чомаков“ № 5 (Станев, Божинова 2014, 341, 359, обр. 42 12.2).

– Амфоровидна стомна с ойнохоевидно устие (обр. 7 13). Запазена е само половината от устието. Има плоска дръжката, разположена напречно на чучура. Със сигурност е имало и втора дръжка, разположена срещу първата⁹. Чиста глина. Амфоровидна стомна с идентично оформяне на чучур е публикувана от Дядово, датирана във втората половина на ХІ в. (Борисов 2002, 126, обр. 100 е, 265-266).

– Две малки гърнета с висока фуниевидна шийка. В Пловдив това е най-често срещаната форма през втората половина на ХІІ в. Първият фрагмент е шийка и част от тялото¹⁰. На шийката има две прави врязани линии, под тях пояс от 4 вълни, в основата на шийката – релефна лента, на долу по тялото – коси излъскани линии и две прави хоризонтални врязани линии. Дръжка е захваната за устието и най-широката част. Подобна, макар и не идентична украса е публикувана от обекта на ул. „Д-р Стоян Чомаков“ № 5 (Станев, Божинова 2014, 359, обр. 42 1.2-4, 4.5). Вторият фрагмент е от шия с устие, без украса (обр. 7 14). Устияният ръб е леко удебелен и скосен на вътре, отвътре е с характерния за периода подгъв. Ду – 11 см. Съдове с идентичен профил са публикувани от ул. „Д-р Стоян Чомаков“ № 5 (Станев, Божинова 2014, 359, обр. 42 4.1-4).

Прави впечатление, че сред керамиката в ямата липсва характерния за Пловдив клас полихромно сграфито, както и ниското качество и количество на червената ангоба. Това е може би хронологически индикатор, т. е. полихромното сграфито се появява в един по-късен етап, когато е и разцвета на червената ангоба. Това, както и сграфито паниците с куфическия орнамент и спиралите, позволяват ямата да се датира около или съвсем малко след средата на ХІІ в.

Яма № 3 (КН 201)

Северната част на ямата е пресечена при изкопа направен за укрепване на съседната сграда. Запазена дълбочина – 0,73 м. В пълнежа на ямата се откриха значително количество средновековни керемиди, отделни камъни и част от антична тръба. Откри се масивен бронзов пръстен печат (обр. 8 1). Той е лят, с елипсовидна плочка, на която в негатив е гравирани мъж с вдигнат меч в дясната ръка, борещ се с лъв¹¹. Откриха се и две стъклени гривни – кръгли, тъмносини (обр. 8 2-3).

Битова керамика.

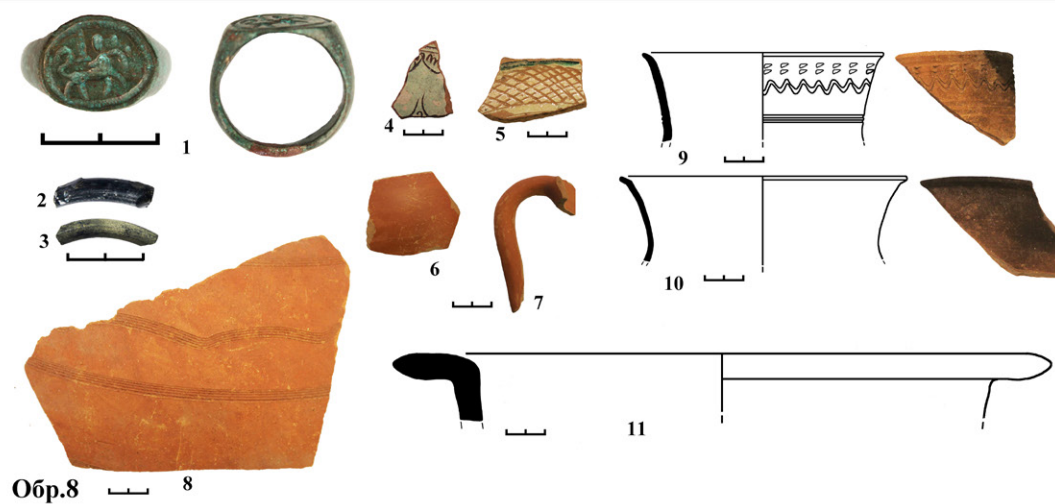
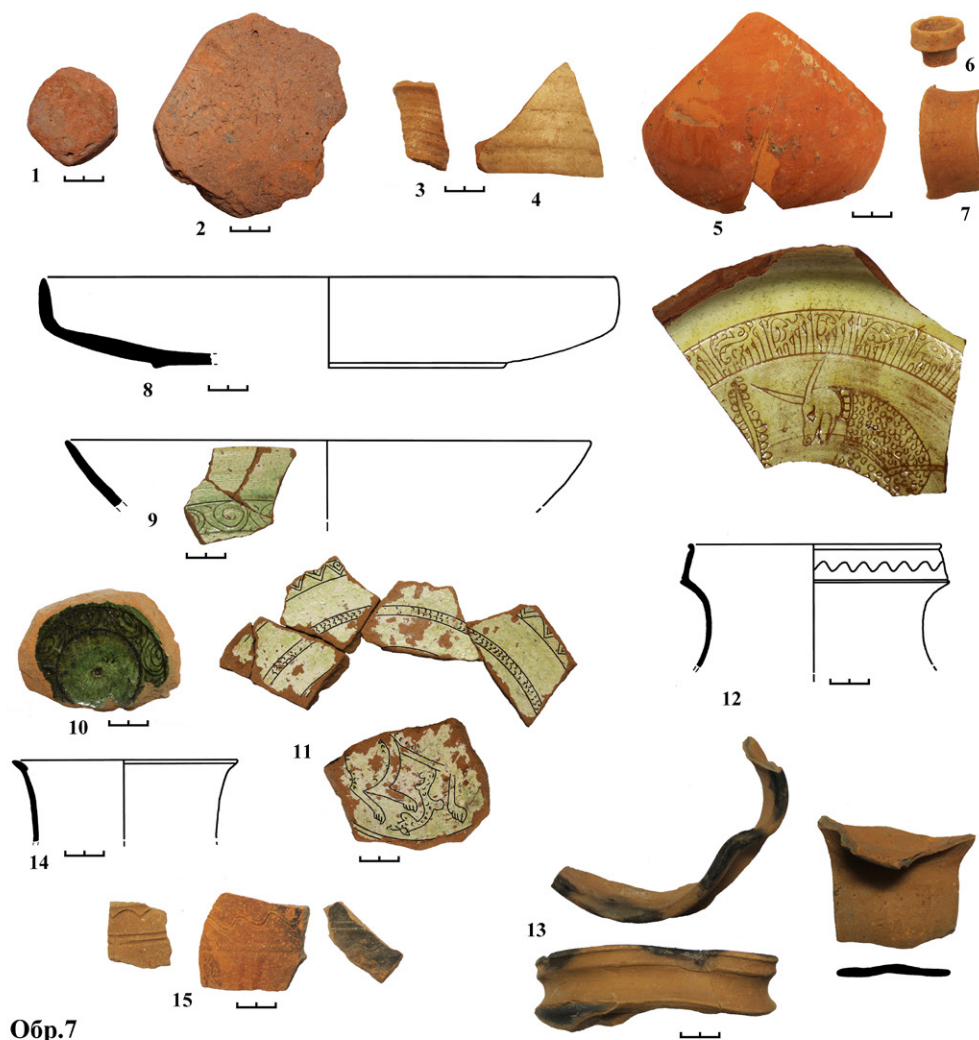
1. Сграфито. Две различни паници.

– Много бледо зелено, много малък, неясен орнамент (обр. 8 4).

⁹ Идентични фрагменти са откривани и на други места в Пловдив. Непубликувани материали от обекти, проучени от екип с ръководител Е. Божинова.

¹⁰ Частта при устието е прекалено малко запазена и затова не е представена рисунка на профила.

¹¹ Благодарим на проф. К. Тотев за консултацията.

Обр. 7. Материали от Яма № 2

Fig. 7. Artifacts yielded by pit № 2

Обр. 8. Материали от Яма № 3

Fig. 8. Artifacts yielded by pit № 3

– Полихромно с мрежест орнамент (обр. 8 5). Типичен за Пловдив за втората половина на XII – началото XIII в. (Станев, Божинова 2014, 335, 357, обр. 40 7.1-3).

2. Червена ангоба. Стени и дръжка от две малки съчета за течности (обр. 8 6-7). Чиста глина, в единия случай бежова, в другия сива отвътре. Стена от делва с врязана украса – по-яси от прави и вълнообразни линии (обр. 8 8). Идентични са публикувани от ул. „Д-р Стоян Чомаков“ № 5 (Станев, Божинова 2014, 333, 355, обр. 38 12.4).

3. Обикновена керамика на крачно колело.

Гърнета:

– Висока фуниевидна шия, съвсем леко дъговидно извито на вътре устие (обр. 8 9). Устийният ръб е заоблен, подвит на вън. Под него има пояс от двойки набождания, под тях – вълна от две линии, под нея – 4 широки прави линии. Ду – 12 см. Фрагмент с идентична украса, но друго оформление на устийния ръб е публикуван от ул. „Д-р Стоян Чомаков“ № 5 (Станев, Божинова 2014, 359, обр. 42 4.3).

– Висока фуниевидна шийка, дъговидно извита навътре (обр. 8 10). Устийният ръб е заоблен, леко подгънат навън, отвътре скосен. Без украса. Ду – 14 см. Идентична форма е публикувана от ул. „Д-р Стоян Чомаков“ № 5 (Станев, Божинова 2014, 359, обр. 42 3.4).

Делва – „Г“ образно устие, устийният ръб е изтънен и заоблен (обр. 8 11). Ду – 34 см, дебелина на стената – 1 см. Идентичен профил, но с червена ангоба има от ул. „Д-р Стоян Чомаков“ № 5 (Станев, Божинова 2014, 355, обр. 38 12.1.1).

Яма № 4 (КН 303Б)

Има кръгла форма с диаметър 1,04 м, като в дълбочина се стеснява. Запазена дълбочина – 1,53 м. Ямата е запълнена с много голямо количество средновековни керемиди (обр. 4), малко антични тухли, голямо количество въглени – прослойка в цялата яма и прослойка с бежова рохкава пръст. Откриха се и 12 железни пирона и Г-образни скоби. Те, както и прослойката въглени, вероятно са от някакво дървено покритие на ямата, а керемидите – от покрива на сградата¹². В ямата се откри монета на Мануил I Комнин (1143 – 1180) – тетартерон, сечен в Солун¹³ (обр. 9 1) и плосък метален инструмент с дължина 9 см, широчина – 2 см и дебелина – 0,5 см.

Битова керамика.

1. Белоглинена, внос от Персия (Борисов 2002, 159). Един фрагмент от паница със синя глазура (обр. 9 2) и два от паница с бяла глазура с релефна украса (обр. 9 3). Фрагменти от такива съдове се откриват почти на всички обекти в Пловдив с пластове от края на XII – началото на XIII в., като най-често са с лазурно синя глазура (Божинова, Станев 2014, 329, 355, обр. 36 1-4).

2. Сграфито.

– Един дребен *Champ levé*, (обр. 9 4). Идентични от Пловдив са публикувани от ул. „Д-р Стоян Чомаков“ № 5 (Станев, Божинова 2014, 336, 357, обр. 40 22).

3. Глазирана, монохромна.

– Фрагменти от дълбока паница с нагънато устие (обр. 9 5). Отвътре и отвън покрай устието е покрито с бяла ангоба и тревисто зелена глазура, а отвън надолу с плътна бяла ангоба. Идентична зелена глазура имат съдовете публикувани от ул. „Д-р Стоян Чомаков“ № 5 (Станев, Божинова 2014, 358, обр. 41. 1.6), а нагъване, но с жълта глазура – пак от същия обект (Станев, Божинова 2014, 358, обр. 41 23).

– Частично възстановена дълбока купа с високо столче. Глината е със ситни примеси. Бяла ангоба с много бледожълта глазура (обр. 9 6).

¹² На многократно споменавания тук обект на ул. „Д-р Стоян Чомаков“ № 5 се проучиха големи сектори от три опожарени къщи, вкл. и паднали покривни деструкции. Там пирони не се откриха, което показва, че при направата на покривните конструкции такива не са били използвани. Тази констатация се потвърждава и от другите обекти в Пловдив, където се откриват деструкции на сгради от периода.

¹³ Монетата е определена от И. Лазаренко.

4. Червена ангоба. В ямата се откри значително количество керамика с червена ангоба.

– Колбовидна каничка с червена и златиста ангоба (обр. 9 7). Червената ангоба е силно изпадала и е запазена само там, където има излъскване. По гърлото и долната част на тялото – отвесни излъскани линии, горната част на тялото е плътно полирана. От вътрешната страна на устието – златиста ангоба. Кафява глина с примес на пясък и доста груба, по което рязко се отличава от другите съдове с червена ангоба. Дъното е леко конкавно и рязано. Дд – 5,8 см, В – 13 см, Дм – 7,5 см, като Дм е на 3,5 см над дъното, Ду – 3,9 см. Спада към тип С III по типологията на Б. Борисов (Борисов 2002, 119). Фрагменти от такива съдчета се открива почти всички обекти в Пловдив с пластове от периода, вкл. ул. „Д-р Стоян Чомаков“ № 5 (Станев, Божинова 2014, 332, 356, обр. 39 14-16). Това, което отличава публикуваният тук от останалите идентични съдчета от Пловдив е съставът на глината, която е много груба с примеси, докато останалите са от чиста глина. Това вероятно е индикация, че съдът не е местно производство¹⁴.

– Малка каничка (обр. 9 8). Високо тяло, като най-широката част е при дъното, повърхността е вълновидна. Дръжката е с кръгло сечение. Тъмнооранжева глина с тъмносив лом, малко примес на ситен пясък. Дъното е рязано. В – 11,5 см, Дд – 4,2 см. Най-близка като форма е тип КХХVI по типологията на Б. Борисов (Борисов 2002, 114, 116, обр. 92 ж-к), но представената тук каничка се отличава със своята почти конусовидна форма.

– Малка амфоровидна стомна (обр. 9 9). Висока фуниевидна шийка, под устието релефен ръб, за който е захваната елипсовидна дръжка. Устието е заоблено, между него и релефната лента е врязана единична вълна, под релефния ръб има плътен пояс от бразди. В най-горната част на тялото, непосредствено под шийката – пояс от елипсовидни набойдания, под него права врязана линия, по-надолу още една линия, полето между тях е полирано. Ду – 9 см. Подобен съд е публикуван от Р. Морева, без да са дадени подробности (Морева 2009, 230, обр. 8 г) и от ул. „Д-р Стоян Чомаков“ № 5 (Станев, Божинова 2014, 333, 356, обр. 39 19), като тук има разлика в украсата на шийката.

– Стена от малък съд със сферично тяло (обр. 9 10). В най-горната част, единична вълна, под нея – широко полирано поле.

– Паница (обр. 9 11). Фрагмент от стена с врязана украса.

– Дръжка на голям съд (обр. 9 12). Плоска, на извивката – широко набойдане.

– Делви. Множество фрагменти от стени от 2 съда. Първият е стена (обр. 9 13), украсена с релефна лента с набойдания с пръсти, над и под нея – единична гирляндовидна врязана линия, под долната има прави врязани линии. Вторият е долна част на шията и горна част на тялото (обр. 9 14). Украсата е релефна лента, под нея има вълна, направена с гребен с 6 зъба, под нея – пояс от прави линии, направени с гребен с 6 зъба.

6. Обикновена на крачно колело. Фрагментите са малко и от различни съдове – гърнета и съдове за течности (обр. 9 17). Интерес представлява един малък фрагмент с мрежовиден излъскан орнамент (обр. 9 18). В Пловдив през периода излъсканите линии са коси и по-рядко отвесни, а такива мрежовидни кръстосвания се срещат като изключение.

– Голямо гърне (обр. 9 19). Яйцевидна форма, къса шия, извито навън устие, косо отрязан, леко издаващ се нагоре устиен ръб, отгоре с набойдания. Тип GVIII по типологията на Б. Борисов (Борисов 2002, 36 и 40, обр. 14). Дъното е плоско, плътно излъскано, както и придънният ръб. Украса – по устийния ръб набойдания, в горната част на съда – пояс от прави врязани линии (5 на брой), над него – единична вълна. Глината тъмнобежова до светлочервена, като вариацията е следствие от неравномерното изпичане, сив лом. Глината е с примес на ситен пясък и едри песъчинки (до 5 мм) от варовик. Там, където варовиковите парчета са на повърхността или близо до нея, при изпичането се получило отлюспване на глината. В – 31,5

¹⁴ Керамика с червена ангоба се открива в огромно количество във всички обекти в Пловдив от периода. Стандартизацията на формите, техниката и украсата показва, че въпреки, че все още не са намерени производствени съоръжения, тя е била правена в града.

Обр. 9. Материали от Яма № 4
Fig. 9. Artifacts yielded by pit № 4

см, Ду – 19 см, Дд – 12 см, Дм – 25 см, Дм е на 18,5 см над дъното, дебелина на стените – 0,5 см в горната част и до 1 см при дъното. Формата не е типична за Пловдив за периода. Това, както и големите варовикови частици (в Пловдив варовик няма нито в скалите, нито в пясъка и пръстта), показва, че най-вероятно е внос. В най-долната част има слаб нагар. Такъв няма от вътрешната страна, т.е. не е вторично горяло при пожар. Следите от огън са много слаби, а от вътре няма мазните налепи, каквито има по много гърнета от периода, т.е. или гърнето по принцип не е стояло в огън и в него не се готвело (затова няма и дръжка) и обгарянето е случайно или ако се използвало за приготвяне на храна, то тя се приготвяла на много слаб огън (жар), например затопляне на мляко за направа на кисело мляко?

– Малко гърне с висока фуниевидна шия, заоблен, извит навън устиен ръб, отвътре скосен (обр. 9 15). По тялото коси излъскани линии. Ду – 7 см.

– Малко гърне, запазена само шия с устието. Устието е извито на вън, отвесно отрязано, отвътре скосено, без украса по шийката, Ду – 14 см (обр. 9: 16).

Яма № 5 (КН 303А)

Ямата има кръгла форма с диаметър 1,9 – 2,1 м. Запазена дълбочина – 0,65 м. Навсякъде по периферията ѝ се наблюдава ивица с широка 3 – 4 мм от изтляла органика (дървена облицовка). Запълнена е на пластове с кафява, много рохкава пепелива пръст, черна пръст, пясък, средновековни керемиди, дребни камъни, малко кости и миди. В ямата се откри железен катинар (обр. 10 1). Представляван кух осмоъгълник, отгоре с Т-образен, а отдолу – с квадратен отвор. За него е закрепено шило с квадратно сечение, завършващо с топче. Обща дължина – 6,3 см, широчина – 2,8 см. При намирането си беше облепен със силно корозирал в следствие на горенето бронз, вероятно външната част на катинара (за тези катинари: Кузов 2005, 161-178; Григоров, Димитров 2014, 94-105). Откриха се още пул направен от дъно на средновековен съд (диам. – 3,8 см) и топче от направено от средновековна керемиди с диам. 2,2 см (обр. 10 2-3). Интерпретацията на тези пулове и топчета като предмети за игра е най-присмливa (Рабовянов 2015, 434-439).

Битова керамика:

1. Белоглинена със синя глазура (обр. 10 4). Съвсем малък фрагмент от паница, идентичен на този от Яма № 4.

2. Сграфито – един малък фрагмент от Fine stile (обр. 10 5) и 6 броя полихромно с мрежест орнамент (обр. 10 11), идентични на фрагмента от Яма № 3.

3. Маслинено зелена глазура. Един съвсем малък фрагмент от съд за течности (обр. 10 6). Сива глина. Имал е релефна украса. За Пловдив този тип керамика е характерен за XI в. и вероятно е преотложен.

4. Тревисто зелена глазура. Дръжка от съд за течности (обр. 10 10) и фрагмент от паница с нагъна горна част, отзад бяла ангоба (обр. 10 9). Фрагментът от паница е идентичен на този от Яма № 4.

5. Златиста ангоба. Два дребни фрагмента, стени от съдове за течности (обр. 10 7).

6. Червена ангоба. Малка колбовидна стомничка (обр. 10 12). Запазено е гърлото и дръжката. В горната и долната част – широки прави връзани линии, между тях – отвесни излъскани линии. Стена от малък сферичен съд за течности (обр. 10 13). Запазена горната част на тялото, плътно излъскана, в най-горната част има неизлъскан пояс отделен от права връзана линия. По средата на пояса – ноктовидни набождания. Между неизлъскания пояс и основата на шийката – две релефни ленти. Дръжка от малко гърне (обр. 10 14). Плоска, в извивката има релефен подковообразен орнамент, от него надолу по средата на дръжката тръгва връзана линия. Фрагментите от идентични съдове са открити в Яма № 4, където са посочени аналозите.

– Гърне (обр. 10 15). Висока фуниевидна шия, извит навън, заоблен устиен ръб, издаващ се отвътре. Връзана и излъскана украса. Сравнително чиста глина, ангобата е много рядка, изпадала. Ду – 14 см. Формата и украсата е типична за обикновените гърнета от периода в

Пловдив (Станев, Божинова 2014, 359, обр. 42 4.4), като наблюденията на материалите от другите обекти показва, че това всъщност е най-често срещаната форма и украса, особено сред средните и големи гърнета.

6. Полирана. Малък съд за течности, горна част на тялото (обр. 10 8). Горната част е плътно излъскана, долната – не, между тях – права връзана линия. Чиста тъмнобежова глина, отвътре циментова сива. Този клас битова керамика се открива често в Пловдив, като е представен от паници и малки сферични съдчета за течности. Малките съдчета за течности като форма и украса имитират тези с червена ангоба (Станев, Божинова 2014, 339, 358, обр. 41 27-29).

7. Обикновена на крачно колело. Откриха се малко фрагменти, само стени, дръжки и дъна. Дръжките са плоски, с отвесни връзани и излъскани линии, една от тях има три релефни топчета при извивката (обр. 10 16), а друга – два подковообразни орнамента при извивките (обр. 10 17, 19). Това е обичайното оформление на дръжките през периода (Станев, Божинова 2014, 354, обр. 42 11.1-6). Стените са от различни съдове – за течности и гърнета, с типичната за периода украса от коси излъскани линии, пояси от по 2 – 3 прави връзани линии и пояси от по 2 – 3 връзани вълни.

8. Делва (обр. 10 20). Една стена, червено-кафява глина, с примес на едър пясък. Връзана украса – зигзаг нанесен с гребен с 3 зъба.

Яма № 6. КН 303 В

Северната част от ямата е унищожена при изкопа за направа на укрепването, а западния се развива извън проучваната площ. Запазена дълбочина – 0,4 м, запазени размери изток–запад – 1,30 м, север–юг – 1,05 м. Запълнена е с черна набита пръст с много охлюви. Единствената находка е пул, направен от белоглинена паница с лазурносиня глазура (обр. 11 1), диам. – 1,6 см.

Битова керамика.

1. Златиста ангоба – един малък фрагмент от дръжка (обр. 11 2).

2. Червена ангоба – един дребен фрагмент от дъно на малък съд за течности (обр. 11 3).

3. Керамика на крачно колело.

Гърнета.

– Голямо гърне, горна част на тялото. В най-високата част две прави връзани линии, над тях до шията – дебели коси излъскани линии. Светлокафява глина с примес на пясък, сив лом. Като форма, техника и украса, фрагментът се вписва в традициите на втората половина на XII – нач. на XIII в.

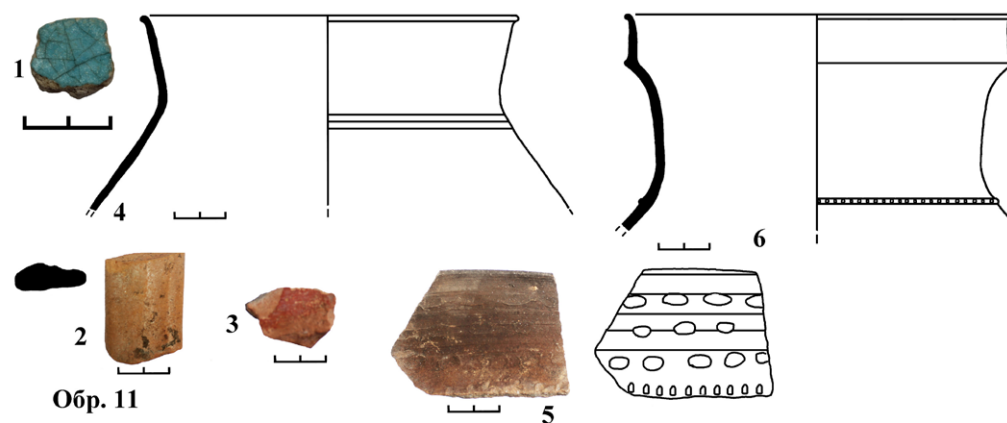
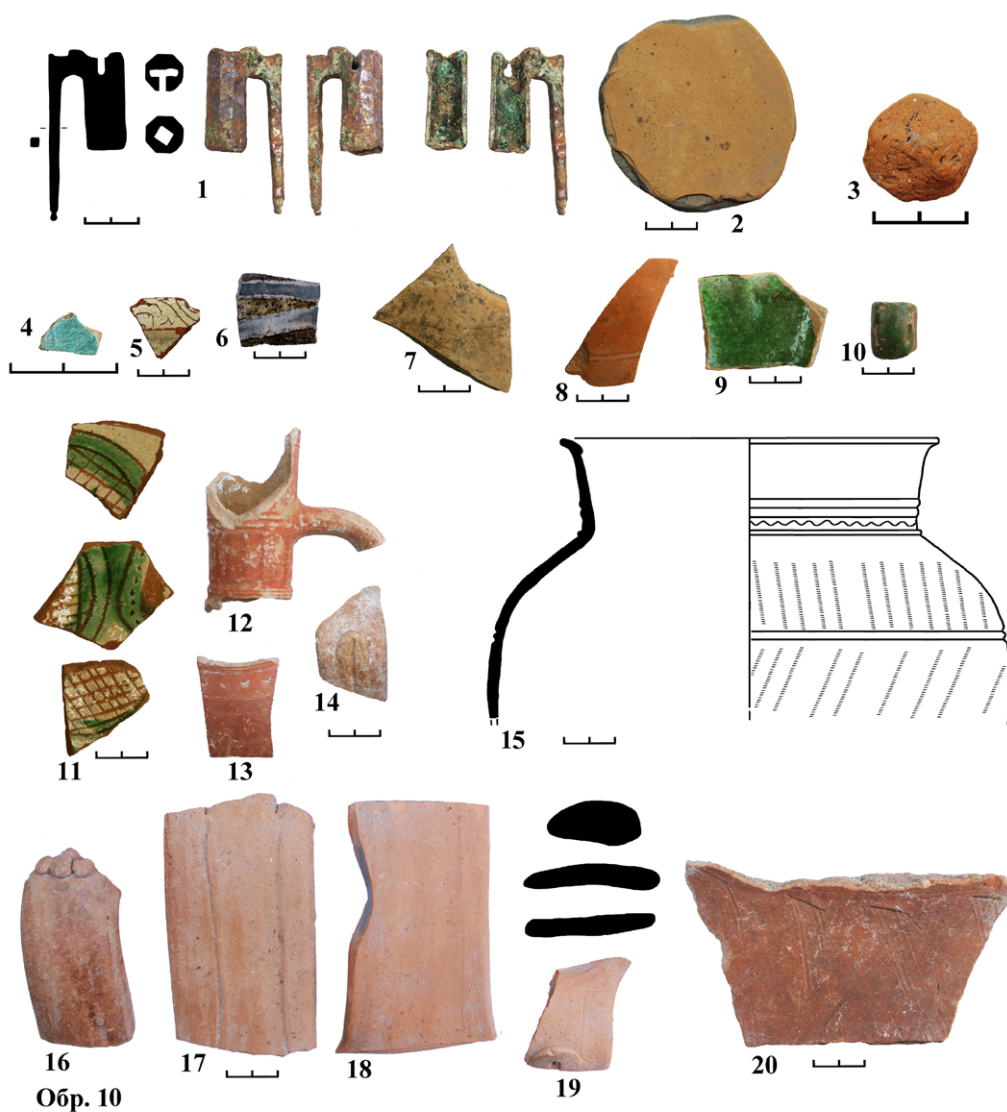
– 2 малки гърненца с висока фуниевидна шия, подвит навън заоблен устиен ръб (обр. 11 4– 5). Формата е идентична на тип 1 вариант 3 от ул. „Д-р Стоян Чомаков“ № 5 (Станев, Божинова 2014, 340, 359, обр. 42.3.5). Първият фрагмент е без украса по шията, като в най-горната част на тялото има три прави връзани линии, а вторият фрагмент е с три съвсем слабо изразени релефни линии, върху тях три пояса от вдлъбнатини, на мястото на съединяване на шийката пояс от набождания. И двете гърнета са от тъмнокафява глина със значителен примес на пясък. Ду – 14 см.

– Амфоровидна стомна (обр. 10 7). Множество големи фрагменти, но не се връзват. Високо дъговидно извито на вътре гърло, изправено устие, заоблен, леко подвит навън устиен ръб. В основата на шията – релефна лента с набождане. Глината е кафява с черен лом и примес на пясък. Ду – 14 см. Като форма съответства на АС II по типологията на Б. Борисов (Борисов 2002, 126-127).

– Долна част на голям съд за течности, обичайната за края на XII – нач. на XIII в. глина.

Възможно е двата малки фрагмента с червена и златиста ангоба да са преотложени. Амфоровидната стомна и двете устия от гърнета имат форми, които се срещат в Пловдив в края на XII – началото на XIII в., но рязко се отличават с цвета на глината. Разлика има в детайли при украсата. За това може да има две обяснения:

1. Това са донесени от някъде съдове. Единични фрагменти от тъмна, почти черна глина с огромно количество слюда се откриват на почти всички обекти в Пловдив с материали от

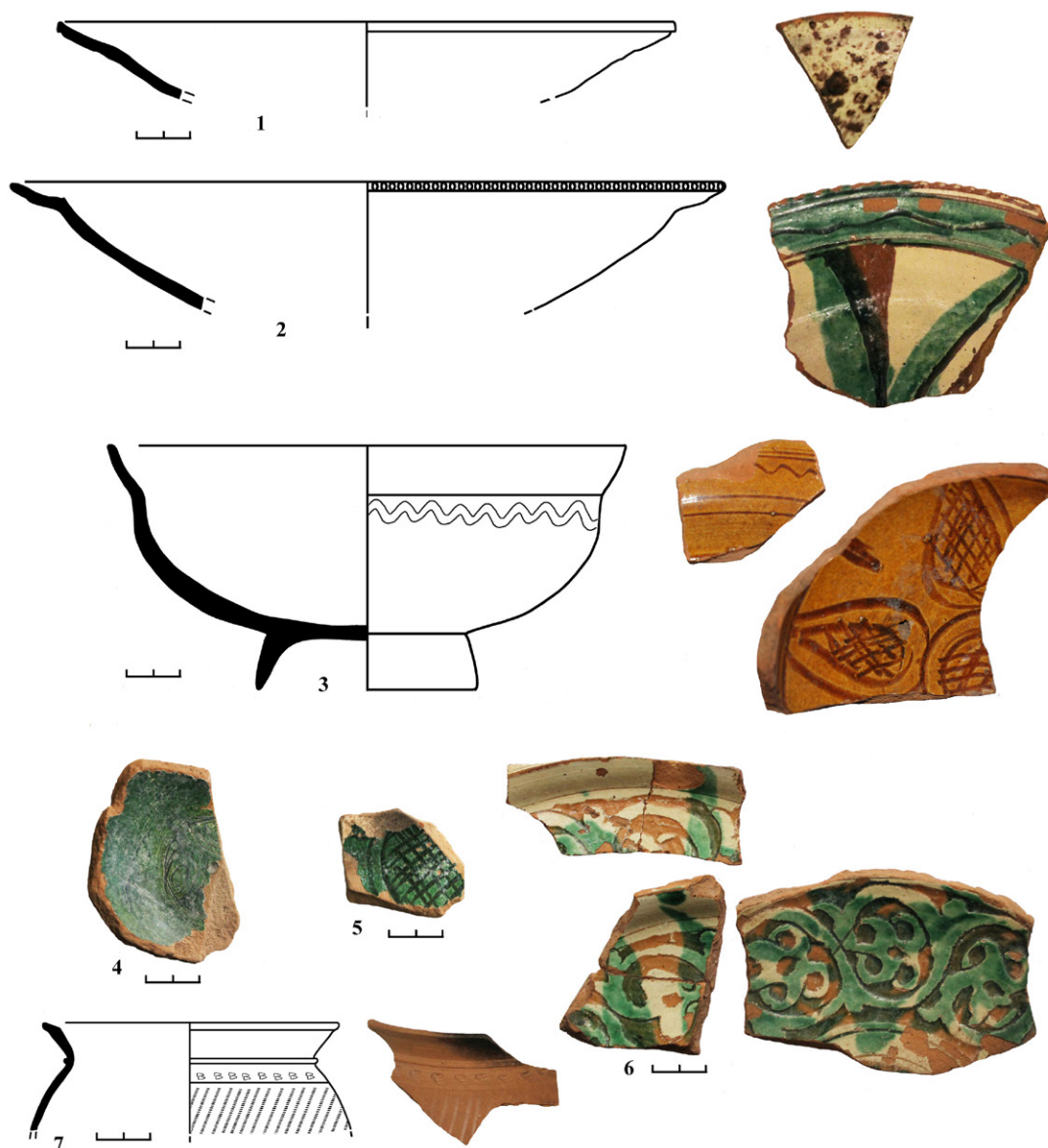

Обр. 10. Материали от Яма № 5

Fig. 10. Artifacts yielded by pit № 5

Обр. 11. Материали от Яма № 6

Fig. 11. Artifacts yielded by pit № 6

Обр. 12. Материали без контекст

Fig. 12. Artifacts with uncertain context

периода, като освен глината, при тях има разлика и в някои детайли на формата и украсата. Тези особености позволяват да се приеме, че става въпрос за съдове, произвеждани някъде в района и попаднали в града като тара на селскостопанска продукция (Станев, Божинова 2014, 341, 359, обр. 42 9.1-3 и 9.10).

2. Ямата е направена непосредствено след 1205 г., когато формите все още се запазват, но качеството се влошава и се променя украсата.

Предвид факта, че става въпрос за три съда, а не за отделни фрагменти, то втората възможност изглежда по-вероятно. Изрично трябва да се отбележи, че до момента от Пловдив няма публикувана керамика от периода след 1205 г., т.е. тя е практически неизвестна.

Керамика без контекст, която със сигурност може да се датира във втората половина на XII – началото XIII в. Откри се в нарушените от багера пластове, като тук са показани само най-представителните фрагменти.

Плитка паница с петниста глазура, диам. – 23 см (обр. 12 1). Тип П XVII по типологията на Б. Борисов (Борисов 2002, 92-93, обр. 71 б-г). Идентични паници са публикувани от ул. „Д-р Стоян Чомаков“ № 5 (Станев, Божинова 2014, 337-338, 358, обр. 41 9-10).

Полихромно сграфито, диам. – 27 см (обр. 12 2). Тип П XXI А по типологията на Б. Борисов (Борисов 2002, 96-97, обр. 75). Идентичен като форма и украса, но без набожданията по устийния ръб е публикуван от ул. „Д-р Стоян Чомаков“ № 5 (Станев, Божинова 2014, 357, обр. 40.18).

Дълбока купа (обр. 12 3). Тип XXXIII по типологията на Б. Борисов (Борисов 2002, 102-104, обр. 84). Монохромно сграфито – в центъра кръгъл медальон, а от него към устието големи капковидни орнаменти. Медальонът и капковидните орнаменти са запълнени с мрежовиден орнамент. Отличава се с грубото си изпълнение и цвета на глазурата – тъмножълта. От външната страна е плътно покрита с бяла ангоба и една дебела врязана вълновидна линия. Ду – 19 см, В – 9,3 см.

– Дъно на паница, тъмнозелена глазура, в центъра – кръгъл медальон запълнен с големи спирали (обр. 12 4).

– Дъно на паница, тъмнозелена глазура, в центъра – кръгъл медальон запълнен с мрежовиден орнамент (обр. 12 5). Идентични са публикувани от ул. „Д-р Стоян Чомаков“ № 5 (Станев, Божинова 2014, 357, обр. 40.4-5).

– Фрагменти полихромно Champ levé (обр. 12 6). От външната страна стените са излъскани и покрити с ангоба, почти напълно изпадала.

– Гърне (обр. 12 7). Средно висока фуниевидна шия, леко удебелено, скосено отвътре устие, заоблен устийн ръб. В основата на шията – релефна лента, под нея – пояс от двойни набождания, под тях – права врязана линия и надолу коси излъскани линии. Ду – 11 см. Малки гърнета с идентичен профил са публикувани от ул. „Стоян Чомаков“ № 5 (Станев, Божинова 2014, 359, обр. 42.2.1-3).

Цитирана литература:

- Атанасов 1998: Г. Атанасов. Керамика. – В: Скала. Крепост от X–XI век до с. Кладенци, Тервелско. София, 1998, 64-82.
- Божинова, Станев 2015: Е. Божинова, К. Станев. Спасително археологическо проучване на бул. „Цар Борис III Обединител“ № 65, гр. Пловдив – Археологически открития и разкопки през 2014. София, 2015, 202-204.
- Божинова, Христова 2016: Е. Божинова, С. Христова. Спасително археологическо проучване на бул. „Цар Борис III Обединител“ № 65, гр. Пловдив. – Археологически открития и разкопки през 2015. София, 2016, 248-252.
- Борисов 2002: Б. Борисов, Б. Керамика и керамично производство през XI–XII век от територията на днешна Югоизточна България (Марица-Изток. Археологически проучвания, 6). Раднево, 2002.
- Данчева-Василева 2009: А. Данчева-Василева. Пловдив през Средновековието IV–XIV век. София, 2009.
- Григоров, Димитров 2014: В. Григоров, П. Димитров. Бронзови катинари с форма на куче. Два нови паметника от Плиска и Велики Преслав. – Археология, 1-2, 2014, 94-105.
- Кузов 2005: Х. Кузов. Средновековни ключове и катинари от Североизточна България. – В: Българските земи през Средновековието (VII–XVIII в.). Международна конференция в чест на 70-годишнината на проф. Александър Кузов (Acta musei Varnaensis III-2). Варна, 2005, 161-178.
- Мартинова-Кютова 2015: М. Мартинова-Кютова. Спасително археологическо проучване в УПИ III-519, кв. 57, ул. „Проф. Крикор Азарян“ № 4. – Археологически открития и разкопки през 2015. София, 2016, 579-581.
- Морева 2009: Р. Морева, Червеноангобирана керамика от Пловдив и района. – В: Приноси към българската археология, 5. София, 2009, 222-230.
- Одон от Дъои 1965: Одон от Дъои. Книга за кръстоносните походи от Одон от Дъой. – В: Латински извори за българската история, 3. София, 1965, 118-128.
- Рабовянов 2015: Д. Рабовянов. Археологически проучвания в южния сектор на Трапезица. Велико Търново, 2015.
- Станев, Божинова 2014: К. Станев, Е. Божинова. Нови данни за средновековния Пловдив. Резултати от спасително археологическо проучване на ул. „Д-р Стоян Чомаков“. – Годишник на Регионалния археологически музей Пловдив, 12, 2014, 316-360.
- Топалилов, Станев 2008: И. Топалилов, К. Станев. Спасителни археологически проучвания на ул. „Турист“ № 2 в Пловдив – Археологически открития и разкопки през 2007. София, 2008, 401-404.
- Топалилов, Станев (под печат): И. Топалилов, К. Станев. Проблеми на топографското развитие на античния и

- средновековен Филипопол. – В: Антични и средновековни селища в България, т. 4.
- Христева, Драганов 2017:** С. Христева, Б. Драганов. Археологическо проучване на ул. „Проф. Крикор Азарян” 5, гр. Пловдив. – Археологически открития и разкопки през 2016. София, 2017, 432-436.
- Христева, Славкова 2017:** С. Христева, Ц. Славкова. Археологическо проучване на ул. „Княз Церетелев” № 21, гр. Пловдив. – Археологически открития и разкопки през 2016. София, 2017, 339-342.